ÚSTAV SVETOVEJ LITERATÚRY SAV
INSTITUTE OF WORLD LITERATURE SAS

Roman Mikuláš a kol.

Podoby literárnej vedy

Teórie – Metódy – Smery

VEDA
vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
Bratislava 2016

Obsah

Úvod 7

Poetika (Tibor Žilka) 11
Rétorika (Tibor Žilka) 19
Genológia (Tibor Žilka) 31
Štylistika (Tibor Žilka) 38
Verzológia (Tibor Žilka) 45
Metrika (Tibor Žilka) 54

* * *

Literárna hermeneutika (Roman Mikuláš) 60
Pozitivistická literárna veda (Roman Mikuláš) 67
Literárna komparatistika (Róbert Gáfrik, Miloš Zelenka) 74
Tematológia (Miroslava Režná) 93
Dejiny ducha (Roman Mikuláš) 102
Fenomenológia literatúry (Ladislav Šimon) 108
Ruský formalizmus (Soňa Pašteková) 113
Štrukturalizmus a poštrukturalizmus (Pavel Matejovič) 124
Recepčná estetika (Roman Mikuláš) 137
Literárna sociológia (Andrea Mikulášová) 147
Kritika ideológie (Ladislav Šimon) 156
Analýza diskurzu (Roman Mikuláš, Andrea Mikulášová) 161
Semiotika a literárna veda (Krisztián Benyovszky) 172

* * *

Literárna komunikácia (Ľubomír Plesník, Roman Mikuláš) 190
Naratológia (Zuzana Malinovská) 205
Intertextualita (Ján Jambor) 220
Translatológia (Marián Andričík) 237
Historiografia literatúry (Soňa Pašteková) 244

* * *

Metrika

TIBOR ŽILKA

Metrika (z gréc. *metron* miera, *metrikos* poznajúci mieru) je náuka o rytmickej organizácii verša, o veršových systémoch – o metrách, ktoré skúma synchrónne (súčasne) alebo diachrónne (*historická metrika*), resp. v konfrontácii so zákonitosťami metrickej výstavby verša v iných jazykových systémoch (*porovnávacia metrika*).[1] Metrika ako vedná disciplína zahŕňa v sebe okrem prozodických systémov aj teóriu rýmu a sčasti aj strofiku.

* * *

Pôvodne bola metrika náukou o rytmickej organizácii básnickej reči ako samostatná súčasť antickej rytmiky, ktorá patrila do náuky o rytme, t. j. o všeobecných zákonitostiach rytmu v poézii, hudbe a tanci. Postupne sa metrika stala názvom iba pre poéziu, pre hudbu sa udomácnil názov harmonika a pre tanec orchestrika. V antickej metrickej sústave sa rozlišovalo buď osem až deväť základných metier, alebo sa do nej zahŕňali iba dve základné metrá (daktylský hexameter a jambický trimeter). Z nich sa odvodzovali ostatné metrá. Metrum je ideálna schéma básnického rytmu, ktorá je skôr abstrakciou ako konkrétnou formou verša. V realizácii vždy dochádza k istým nepravidelnostiam, odklonom od normy a vopred stanovenej schémy, ktorou je metrum. Len zriedkavo sa zhoduje metrum s rytmom, ale každý text napísaný vo viazanej forme si pri realizácii zachováva istý metrický pôdorys, z ktorého sa obyčajne dá odvodiť ideálna schéma metra. Od metra sa odvodzuje rytmus *(z gréc. rhytmos = tok, prúd),* čo je pravidelné opakovanie rovnakých alebo podobných javov v ich časovej alebo priestorovej následnosti. V poézii sa pod pojmom rytmus chápe pravidelné opakovanie akustického prvku, čo vždy súvisí s fonetickým a fonologickým systémom jazyka. Napr. v jazykoch bez dlhých samohlások sa nemohol vytvoriť časomerný verzifikačný systém (ruština, francúzština, nemčina, angličtina). Na základe týchto daností je väčší alebo menší rozdiel medzi veršovými systémami jednotlivých jazykov. Opakovanie sa môže realizovať striedaním dlhých a krátkych slabík, rovnakým počtom slabík alebo prízvukov vo verši atď.

[1] Podrobnejšie informácie o historickej metrike a o porovnávacej metrike pozri Hrabák 1978, 77–86.

Rytmus je prvotným a najpodstatnejším znakom poézie, bez neho si báseň ťažko možno predstaviť. Je významným faktorom aj vo voľnom verši a v ostatných typoch poézie bez rýmu (blankvers). Nevyhnutnou podmienkou vnútorného usporiadania básnického textu je tzv. rytmický impulz[2], t. j. očakávanie, že po skupine rytmických jednotiek organizovaných určitým spôsobom bude nasledovať jednotka organizovaná podobne alebo zhodne. Najjednoduchšou zložkou rytmického impulzu je dvojdielna intonačná schéma, t. j. výrazné rozčlenenie verša na dva polverše, čo charakterizuje aj voľný verš.

Podkladom pre vznik rytmu môže byť rytmický impulz vyvolaný striedaním dlhých a krátkych slabík, opakovaním rovnakého počtu slabík alebo prízvukov vo verši, resp. kombinácia opakovania počtu slabík so striedaním prízvučných a neprízvučných slabík. Podľa toho sa rozlišujú konkrétne prozodické systémy, z ktorých poznáme spomínané štyri typy: prozodický systém časomerný, sylabický, čiže slabičný, tonický, čiže prízvučný, a sylabotonický.

Metrum sa vždy buduje na prozodických vlastnostiach a fonologických danostiach jazyka. Spravidla sa rozlišujú štyri veršové systémy, ktoré sú podkladom pre vznik osobitného typu metra: 1. Časomerný verzifikačný systém založený na striedaní krátkych a dlhých slabík dominoval v predštúrovskej poézii (básne Jána Hollého a Jána Kollára). 2. Sylabický verzifikačný systém sa udomácnil v slovenčine v štúrovskom období a vychádza z ľudovej slovesnosti. 3. Sylabotonický verzifikačný systém, ktorý sa buduje na striedaní prízvučných a neprízvučných slabík a na zachovaní rovnakého počtu slabík v jednotlivých veršoch (obdobie od Hviezdoslava až po voľný verš). 4. Tonický verzifikačný systém, ktorý je typický pre anglickú a čiastočne aj ruskú poéziu, kde má prízvuk dominantnú funkciu. Vyžaduje rovnaký počet prízvukov v jednotlivých veršoch, pričom počet slabík môže byť rozdielny. Pre slovenčinu je tento veršový systém nevhodný. Časomerný verzifikačný systém je založený na striedaní dlhých a krátkych slabík, obyčajne bez rýmov. Hoci má grécky pôvod, v slovenskej poézii sa udomácnil prostredníctvom latinčiny. Slovenský jazyk má isté predpoklady pre časomieru, lebo oproti iným jazykom (ruština, poľština, bulharčina, angličtina, francúzština) rozlišuje dlhé a krátke slabiky. Základnou časovou jednotkou je v ňom móra, ktorá zodpovedá jednej krátkej slabike. Dlhá slabika sa vyslovuje v trvaní dvoch mór. Časomerné stopy v slovenčine majú štyri móry. Prostredníctvom mór sa vytvárajú stopy s klesavou intonáciou (trochej, daktyl), stúpavou intonáciou (jamb, anapest) a neutrálnou intonáciou (spondej). Stopy sa zaraďujú do skupín

[2] Teóriu rytmického impulzu rozpracoval už na začiatku 60. rokov teoretik a básnik Miroslav Červenka (1963, 8–9).

podľa počtu mór obsiahnutých v nich: 1. stopy so štyrmi mórami: daktyl /– UU/, anapest /UU – / a spondej /– –/; 2. stopy s troma mórami: trochej /–U/, jamb /U– /.

Časomerný verzifikačný systém na vytváranie ťažkej doby verša nevyužíva iba dlhé samohlásky, ale aj slabiky, v ktorých po krátkej samohláske nasledujú aspoň dve spoluhlásky. Ťažká doba vzniká aj pauzou vyznačenou interpunkčnými znamienkami vo verši.

V slovenskej poézii sa časomiera obmedzuje na obdobie klasicizmu (J. Kollár, J. Hollý).

V ideálnom type verša sa môže zhodovať metrum a rytmus alebo aspoň sa priblížiť k istej pravidelnosti. Príkladom môže byť i báseň, ktorá je ukážkou dodržiavania trochejského pôdorysu v celej štruktúre textu v sylabotonickej poézii“:

Ako **vo**nia **ho**ra,
vonia **lás**ka.
Nežný **vie**tor **lás**ka,
konár **pras**ká.

Ako **pŕch**ne **líst**ie,
láska **pa**dá.
To je **zla**to **čis**té
ako **líst**ie.

Ako **vra**ny **le**tia,
tak sa **stra**tí.
Ako **pá**per **sne**hu
vracia sa ti.

Ako **vo**nia **zme**na,
vonia **lás**ka.
Slávna, **kaž**dodenná.
Krv a **vrás**ka.

Ján Kostra: Metafora

Trochej tu tvoria dvojslabičné slová (láska, vrany, lístie) alebo slovné celky (to je, tak sa, krv a), v ktorých je prízvuk podľa jazykových noriem na prvej (nepárnej) slabike. Môžu ho však tvoriť aj štvorslabičné slová alebo slovné celky s prízvukom na prvej slabike prostredníctvom tzv. dipódie, čiže dvojstopy (každodenná). V tejto ukážke ťažká doba verša pripadá na nepárne slabiky a ľahká doba verša na párne slabiky. V čistej podobe sa trochej vyskytuje iba zriedkavo. Obyčajne ide o báseň so záväzným poč-

tom slabík vo veršoch, čo je podstatnejším znakom ako presné zachovávanie metrického pôdorysu v texte. To ešte vo väčšej miere platí o jambe, resp. o básni, ktorá je založená na zachovávaní jambického pôdorysu.

Jamb pozostáva z jednej krátkej a jednej dlhej slabiky. Ide o vzostupnú stopu v časomernej poézii, ktorá má hodnotu troch mór. Vzorec: U –. Napr. slová šedý, kováč, idúc. Okrem antickej poézie sa táto stopa rozšírila aj v jazykoch, kde bolo málo predpokladov na vytváranie rytmu prostredníctvom striedania krátkych a dlhých slabík. K týmto jazykom patrí aj slovenčina a čeština; funkciu kvantity čoskoro prebral slovný prízvuk. Udomácnením sylabotonizmu sa stáva jamb stopou, ktorá sa v básnickom jazyku najviac preferuje. Predovšetkým nástupom P. O. Hviezdoslava a jeho školy získava jamb takmer výsostné postavenie.

V sylabotonizme počet slabík v jednotlivých veršoch a vzostupnosť či zostupnosť majú rozhodujúcu úlohu pri vytváraní metrického pôdorysu básne. Jamb na začiatku verša uprednostňuje predovšetkým jedno- a trojslabičné slová, čím sa dosahuje, že slovné prízvuky vychádzajú na párne slabiky:

Už pochodil som sveta modré kraje,
X´ | X´X X X| X´X | X´X | X´X
môj plavý habit ako oblak vlaje,
X´ | X´X | X´X | X´X | X´X | X´X
nesiem si oči ku nebeskej bráne,
X´X X | X´X | X´X X X | X´X
mám omočenú kapsu v oceáne.
X´ | X´X X X| X´X | X´X X X

R. Dilong: Čo som chcel v Paríži

Na prvých slabikách plnovýznamových slov sa nachádza slovný prízvuk, ale dôležitú úlohu zohráva aj dipódia *(pochodil som, nebeskej, omočenú, oceáne).*

Dych sa mi zovrel, hľadiac po oblasti,
X´X X | X´X | X´X | X´X X X
i pýtal som sa ťažkých oblakov:
X | X´X | X´X | X´X | X´X X
Čo sa to stalo, Bože, z našej vlasti
X´X X | X´X | X´X | X´X | X´ X
skropenej potom hrdých sedliakov?
X´X X | X´X | X´X | X´X X
Čo sa to stalo, Bože, z našej vlasti,
X´X X | X´X | X´X | X´X | X´ X

že sa jej deti v kŕdľoch tulákov
X | X X | X´X | X´X | X´X X
nocami kradnú po lesoch a chrastí
X´X X | X´X | X´X X X | X´X
s palicou biedy, s kapsou žobrákov?
X´X X | X´X | X´X | X´X X

A. Žarnov: Slovenský žiaľ

Na typický jamb je dobrým príkladom táto ukážka:

Ach, večne ušli otcov časy zlaté!
duch mocný lámal foriem zákon jasný,
a predsa skrsli tóny preboháté,
a život sálal z bezprízvučných básní!

S. H. Vajanský: Trochej a jamb

Do konca 19. storočia má metrika normatívny charakter, je praktickou vednou disciplínou, ktorá poskytuje návody, ako písať báseň, aké pravidlá musí autor dodržiavať pri vytváraní rytmu. Platilo to rovnako o časomiere, sylabickom a sylabotonickom type verša. Postupným udomácňovaním voľného verša sa striktné pravidlá uvoľňujú, a tým metrika stráca na význame napriek tomu, že aj v neskoršom období si básnici často zachovávajú viazanú formu verša. Svedčí o tom aj tvorba Milana Rúfusa, dokonca aj väčšina básní Milana Lasicu. V súčasnej dobe sa však dôraz kladie na obsahovú stránku básne, menej na jej formu, preto sa metrika stala iba parciálnou zložkou teoretického bádania o verši (pozri Vlašín 1977, 229).

LITERATÚRA

Bakoš, Mikuláš. 1966. *Vývin slovenského verša od školy Štúrovej.* Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
Červenka, Miroslav. 1963. *Český volný verš devadesátých let*. Praha: Nakladatelství ČSAV.
Findra, Ján – Eduard Gombala – Ivan Plintovič. 1979. *Slovník literárnovedných termínov.* Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
Hrabák, Josef. 1973. *Poetika.* Praha: Československý spisovatel.
Hrabák, Josef. 1978. *Úvod do teorie verše*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
Jakobson, Roman. 1995. „Základy českého verše." In *Roman Jakobson: Poetická funkce*, ed. Miroslav Červenka, 157–248. Jinočany: H & H.
Macey, David. 2000. *The Penguin Dictionary of Critical Theory*. London: Penguin Books.
Mukařovský, Jan. 1971. *Cestami poetiky a estetiky*. Praha: Československý spisovatel.
Pavera, Libor – František Všetička. 2002. *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc.

Štraus, František. 2003a. *Príručný slovník literárnovedných termínov*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov.
Štraus, František. 2003b. *Základy slovenskej verzológie*. Bratislava: Literárne informačné centrum.
Valček, Peter. 2000. *Slovník literárnej teórie. A – J.* Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov.
Valček, Peter. 2003. *Slovník literárnej teórie. K – Ž.* Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov.
Vlašín, Štěpán a kol. 1977. *Slovník literární teorie*. Praha: Československý spisovatel.
Žilka, Tibor. 1987. *Poetický slovník*. Bratislava: Tatran.
Žilka, Tibor. 2011. *Vademecum poetiky*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
Žilka, Tibor – Viliam Obert – Mária Ivanová. 2012. *Teória literatúry pre gymnáziá a stredné školy*. 6. vyd. Bratislava: OG – vydavateľstvo Poľana.